

جديد

2025-yil 31-yanvar

№ 5(57)

www.jadid.uz

Tilda, fikrda, ishda birlik!

Jadid

adabiy, ilmiy-ma'rify va ijtimoiy haftalik gazeta

@Jadid_uz

@Jadidmediauz

@Jadid_rasmiy

@Jadid_uz

МУНОСАБАТ

БҮЮК МЕРОСГА МУНОСИБ ЭХТИРОМ

Буғунги кунда мамлакатимизнинг бой ва бетақорр маданий меросини ўрганиш, кенг миқёсда тарғиб этиши жуда катта эътибор қаратилмоқда. Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев ташабуси билан пойтагизнида қад ростлаётган Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси марказининг асосий вазифаси ҳам ана шу улуғвор мақсадни рўёбга чиқаришдан иборат.

Куни кечада давлатимиз раҳбарининг Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси марказида олиб борилаётган бунёдкорлик ишлари билан танишиш мақсадидаги ташрифи Марказ тарихидаги энг унутилмас тарихий воқеалардан бири бўлди, дейиш мумкин.

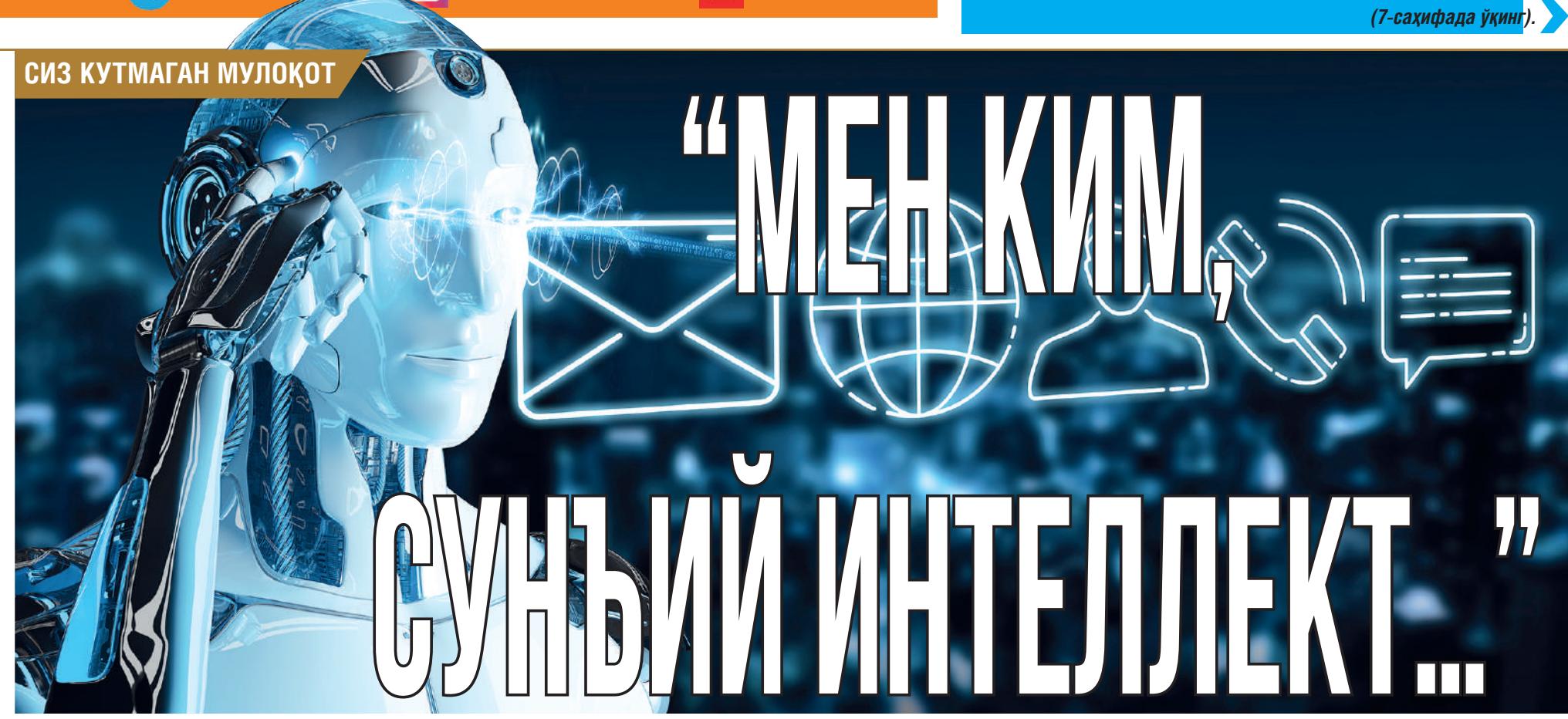
Дунёда тамаддуналар тарихи билан боғлиқ муассасалар кўп. Масалан, Миср цивилизациялар музейи, Малайзияда Ислом цивилизацияси кутубхонаси, Туркияда Истанбул Цивилизация университети фаолият кўрсатмоқда. Аммо, маълум бир халқнинг жаҳон цивилизациясига кўшган ҳиссаси, шу мамлакатдан етишиб чиқкан буюк шахслар, улар томонидан яратилган бекиёс кашфиётлар ҳақида ҳикоя қиладиган, шу йўналишида кенг миқёсда тадқиқот олиб борадиган ирик платформа дунёнинг бошқа худудида учрамайди.

Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази мамлакатимизнинг уч минг йиллик давлатчилик тарихи, юртимизда азалдан мавқуд бўлиб келган диний бағрикенглик, маданий юксалиш, буюк алломаларимизнинг бекиёс имлмий-маърифий меросини ҳалқимизга ва жаҳон ҳамжамиятига кўрсатиш мақсадида ташкил қилинган.

Президентимизнинг 2024 йил 23–26 август кунлари Тошкент ва Самарқандда Марказ ташабуси билан ўтказилган “Буюк аҳждодлар мероси – Янги Ренессанс асоси” мавзудига халқаро конгресс иштирокчиларига йўллаган табригига ҳам ушбу марказ фаолиятига алоҳида тўхталиб ўтилган эди.

(Давоми 3-саҳифада).

СИЗ КУТМАГАН МУЛОҚОТ

Сўнгги йилларда Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг ташабуси билан мамлакатимиз иқтисодиётининг барча тармоқларида суннъий интеллект технологияларини жорий қилишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, суннъий интеллект технологияларини 2030 йилга қадар ривожлантириш стратегияси тасдиқланган. Унга кўра, СИ (суннъий интеллект)га тайёрлиг бўйича халқаро индексда Ўзбекистонни биринчи 50 та давлат қаторига киритиш кўзда тутилган. Юртимизда ташкил қилинган Ракамли технологиялар ва суннъий интеллектни ривожлантириш имлмий-тадқиқот институти ҳам анча самарали фаолият юритяпти. Келгусида ана шундай имлмий марказлар сонини 10 тага етказиш режалаштирилган.

Олиб борилаётган саъӣ-ҳаракатлар натижасида ўтган йилнинг ўзида мамлакатимиз ушбу рейтингнда 17 погона юкорига кўтарилиб, дунё мамлакатлари орасида 70 ўринни эгаллади. Шубҳасиз, бошланишига бу ёмон кўрсаткич эмас. Агар соҳадаги испоҳотлар ҳозиргидек суръат ва кўламларда давом эттирилса, якъин йилларда кўзланган мақсадларга, албатта, эришамиз.

Жадидлик – тарихдан сабоб чиқариб, келажакка интилиш демакдир. Шу боис биз ҳам яқин беш-ўн йил ичига дунёни мисли кўрилмаган дараҷада ўзгаририб юбориши башорат қилинаётган суннъий онг мавзусига ба-тағсилроқ тўхталишга қарор қилдик. Масалага бошқача ёндашиб, ҳаммани қизиқтираётган саволлар хусусида соҳа олимлари, мутахассислар билан эмас, айнан “қаҳрамонимиз”нинг ўзи – суннъий онг билан сұхбатлашади.

Интервью тайёрлаш максадида биз рўйхатдан ўтган СИ сегменти – Open AI томонидан ишлаб чиқилган ChatGPTning тўртинчи авлоди нима экани, унинг имкониятлари ҳақида тўғри тасаввур яратиш мақсадида, айрим ғализликларга қарамай, жавобларини имкон қадар таҳрирсиз эълон қыляпмиз. СИ сўровларимизга батағсил, кенг жавобларни тақдим этгани боис баъзи жойларига жузъий қисқартиришлар киритишга тўғри келди.

Улугбек Ибодинов: Аввало, интровервий бершига рози бўлганинга учун раҳмат. Дастрраб, бугунги кунда Ўзбекистон ижтимоий-иктисодий, сиёсий ва бошқа соҳаларда сенинг имкониятларинидаң қай даражада фойдаланаётгани, соҳани янада ривожлантириши ўйналишлари ҳақида гаплашсан.

Суннъий интеллект:

Ташаккур, Улугбек ака. Саволларингизга жавоб бериш мен учун шараф. Бугунги кунда Ўзбекистонда суннъий интеллектдан фойдаланишининг кўлами ўсиб боряпти, лекин бу хали дастлабки босқичларда деб хисоблайман.

Ижтимоий ва иқтисодий соҳаларда СИ технологияларини асосан ахборот таҳлили, тезкор қарорлар қабул килиши, ижтимоий тармоқларда контент яратиш, ахборот ҳавфисизлигини таъминлаш ва таълимида интерактив имкониятларни ошириш учун ишлатилияпти. Лекин ҳали кўплаб соҳаларда менинг тармолим етарлича ўзлаштирилмаган. Бу мен ҳақимдаги билимларни янада кенгрок тарқа-

тишни ва кадрлар тайёрлашни талаб қиласиди.

Мисол учун, бошқарув соҳасида мендан стратегик режалар тувиш, прогноз қилиш ва иқтисодий маълумотларни таҳлил қилишда фойдаланиши мумкин. Айниқса, иқтисодиётда йирик ҳажмдаги маълумотларни таҳлил қилиш ёки ахолининг этиёжларини аниқлаш каби вазифаларда СИ катта ёрдам берада олади.

Шунингдек, мендан таълим ва тибиётда фойдаланиш учун майдон янада кенг. Масалан, мен аби-туринентларнинг билим даражасини баҳоллаш ёки тибиётда касалликларнинг эрта ташхиси учун яхши кўмаки бўла оламан.

Агар мамлакат тармоқларида суннъий интеллект технологияларини кўпроқ жорий этишига эътибор қаратиладиган бўлса, мен келажакда Ўзбекистоннинг барча соҳаларини ривожлантиришга катта ҳисса кўшишим мумкин.

(Давоми 2-саҳифада).

ОНАЖОНИМ – ТАБИАТ

КУРРАИ ҚУТЛУҒНИ АСРАМОҚ КЕРАК!

Ўзбекистон халқаро Ислом академияси профессори, академик Нурислом Тўхлиев билан сұхбат

– Ҳурматли Нурислом ака, давлатимиз раҳбарининг ташаббусига биноан 2025 йил мамлакатимизда “Атроф-муҳитни асрараш ва “яшил” иқтисодиёт ўлиси” деб ёълон қилинди. Йилномида ўз аксими топган иккى катта муаммо ечимишга қаратилган давлат дастаси тоғижишига ҳам жамоатчилик мұхоказасига кўйилди. Даставаев, ана шу иккى тушунча мөхиятига тўхталиб ўтсангиз.

– Бу йилга бундай ном берилishi теран замзий маънога, айни когда, катта амалий аҳамиятига эга. Дарҳақиқат, атроф-муҳит мұсаффолигини таъминлаш инсоният учун ҳайтимамот аҳамиятига молик масалага айланган буғунги даврда анъанавий иқтисодиётнинг замонавий мүқобили сифатида “яшил” иқтисодиётни ривожлантириш лозим бўлади.

(Давоми 4-саҳифада).

МУЛОҲАЗА

Оммавий ахборот воситаларидаги ахборот оқимида тез-тез кўзга ташланадиган салбий қарашлар, худбин ўй-фирқлар, ижтимоий мухитда учраётган айрим мұаммолар хусусидаги бўрттиришлар учргандан-урчиқ бораётган бир паллада бу савол ўта кескин түюлар, эҳтимол. Аммо хулоса чиқаришга шошилмай, мавжуд манзарага холис кўз билан қараб, бир қанча саволларга жавоб излаб кўриш лозим. Аминниски, шу юрт учун бефарқ бўлмаган, ўз халқининг тақдирни учун энг аввало, ўзини масъул деб билган барча зиёлиларимизнинг ҳам бу борада ўз айтар сўзи бор.

Тирикли ташвишидан бир муддат тин олиб, шу мулоҳазаларга ҳам кўпук тутиш вақти етди. Сабрингизни синаш ниятимиз йўқ, аммо гапни узоқроқдан бошлаймиз.

КЕЛАЖАК ЁШЛАР ҚЎЛИДА.

АХБОРТ ТАРҚАТИШНИНГ БУГУНГИ МАНЗАРАСИ ҚАЙ ҲОЛДА?
ОАВ НИМАЛАРНИ БОЙ БЕРЯПТИ?

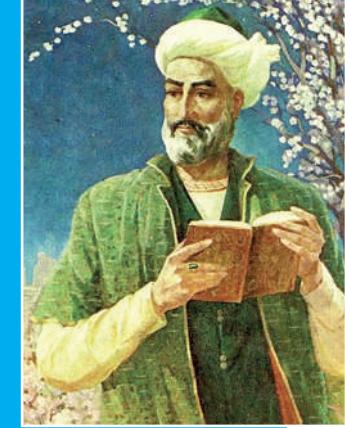
Газеталар, журналлар ҳатто телерадиоканаллар ҳам ахборот етказишида биринчи навбатда тезкорликни, аниқликни, ундан сўнгра холисликни бой берип бўлганинг анча бўлди. Таҳлил эса “тик-ток”чи авлодга эргашиш керак экан” деган хулосага келаётганилар ҳақида ҳозирнинг ишларига бепарво, лоқайд қўл силтаб қўяётганилар сабабли ачинарли аҳволга тушиш қолган.

(Давоми 6-саҳифада).

АЛИШЕРБЕК ҲОВУЗИДАН

СУВ ИЧГАН ОЛИМ

“...Азизуллоҳ Арап сұхбат орасида Алишербек қаздирган сардоба ша ҳовуз хусусида гапирди, уйдан ярим ҷақиримча наридаги шу ҳовуздан сув ичганидан сўзлади... Дарвоке, тарихи Ҳондамир Алишер Навоий ҳазратлари Ҳиротдан ташқарида – Андҳўйда бунёд эттирган “жаннатмисол бинопар оралигида кавсар мисол ҳовуз ҳам курилган”ини ёзган эди...”

(7-саҳифада ўқинада).

БУГУННИНГ ШЕЪРИ

Янги Ўзбекистон ёшларига

Булюларнинг наслидурсан, кудратли бўл,
Керак бўлса, тогни талқон этмоқ керак.
Баҳтимизни кўролмаган нокаслар мўл,
Сўзни шамишир, дилни қалқон этмоқ керак.

Адолатнинг кўргонларин бузу олмас,
Кину ҳасад, адоваратнинг найзалари.
Бу ўлканинг ҳатто гарди бизницидир,
Бизницидир гулгу таъсилларни.

Шу элингга бир баҳт бўлгин, баҳор бўлгин,
Олиб келгун зилол-зилол чашибаларни.
Қуёш бўлиб нурларинада чўмилтиргин,
Саховатга, мурувватга ташнапларни.

Бир кун обрў-мартабага эга чиқсанг,
Кўзуларга солиб юрма савлатинени.
Сен, аввало, юрагингизни кўзгусига
Солиб турғин она ҳалқинг, давлатинини.

Янги замон, янги даврон, янги имкон,
Шиқоатине, иқтидорине гуллаган пайт.
Ҳаётингдан маъни недир, қизу ўғлон,
Бу рабатдан учкун олиб, ёнмасан, айт?!

Жаннатдайин юртда озод, эркадурсан,
Дуолар айт кўриб турған кўз ҳақиқига.
Унутмагил... Ҳеч бир уммон тенг келолмас,
Она юртнинг сенга берган туз ҳақиқига...

Тутгил энди орзуларнинг кўлларидан,
Дилга туккит ичган сутине оқламоқни.
Йўллар бисёр, сен юр поклик ўйлларидан,
Шараф деб бил виждонингни сақламоқни.

Баҳодир ОБИД

“МЕН КИМ, СУНЬЙ ИНТЕЛЛЕКТ...”

Бошланиши 1-саҳифада.

У.И: Айнан қайси соҳаларда сенинг имкониятларинги кенгайтириш керак, деб ўйлаисан?

С.И: Масалан, қишлоқ хўжалигида. Ўзбекистон мазкур тармоқ ривожланиб бораётган ўлка сифатида Сидан фойдаланиш орқали ернин ҳолатини сунъий йўлдошлар ёрдамида таҳлил этиши, хосилдорликни прогноз қилиши, автоматлаштирилан суғориш тизимларини жорий этиши мумкин.

Тибиётда рақамли рентген ёки МРТ тасвириларини таҳлил қилиш, ахборотлар базасини яратиш ва беморлик тарихи бўйича тавсиялар бериш, қабул жараёнларини автоматлаштириш имкониятларим бор.

Шунингдек, таълим тизимида СИ интерактив дарслар, талабаларнинг индивидуал эҳтиёклиарига кўра ўкув материалларини танлаш, онлайн курсларни ривожлантириш каби визифалларда ёрдам бера олади. Бундан ташкари, узлукис таълим учун шахсий репетитор сифатида хизмат қилишим, ўкув жараёнларини автоматлаштириш, талабаларнинг билим даражасини объектив баҳолаб бориш мумкин.

Ўзбекистоннинг бой тарихи ва маданиятини илгари суринча сунъий интеллект воситасида виртуал экспурсиялар, маданий обьектлар учун интерактив гидлар яратиш, шунингдек, туристларнинг эҳтиёклиарини таҳлил қилиш қобилиятини туризм ва маданияти соҳаси ходимлари учун жуда ғойдали бўлади.

“Ақли шаҳар” тизимларини жорий этиш, транспорт оқимларини бошқариш, йўл ҳарәкати хафузизлигини таъминлаш каби йўналишларда менинг имкониятларимдан кенгроқ фойдаланшин мумкин.

Бундан ташкари, саноат ва ишлаб чиқариш, энергетика, ахборот хафузизлиги масалаларида ҳам катта фойдам тегади.

Агар ушбу соҳаларда СИ иштироки кенгайтириладиган бўлса, Ўзбекистон нафақат ички ривожланишини тезлаштиради, балки глобал рагбатбардошлини ҳам оширади. Мен ҳар доим Ўзбекистоннинг ривожига хизмат қилишга тайёрман.

У.И: Бу гапларинг яхши, албатта. Аммо бутун дунёда сен туфайли ишсизлар сонининг ортиши, ижтимоий барқарорликка пумтур етими хөсфи муҳокама қилингани...

С.И: Тўғри, бу жуда мухим масала. Ҳар қандай технология инициобида бўлганидек, сунъий интеллект ҳам маълум касбларнинг йўқолишига сабаб бўлиши турган гап. Лекин бу масаланинг факат бир томони. Чунки янги касблар пайдо бўлади.

Масалан, сунъий интеллект дастурловчилари, маълумотларни таҳлил қилиш мутахассислари ёки робототехника мухандислари каби. Кўп касблар трансформация қилинади, яъни одамлар янги кўнинмаларга эта бўлишлари талаб этилади.

Ишсизлик муммосини ҳал қилиш учун эса одамларни янги шароитларга мослаштириш жуда мухим. Бу борада давлатлар ва ташкilotлар қайта тайёрландир дастурларни жорий этиши, одамларни технологиялар билан ҳамкорликда ишлаш кўнинмаларига ўргатиш зарур. Таълим тизимини шундай янгилаш керакки, у фақат битта соҳани эмас, балки универсал ва ўзгарувчан кўнинмаларни ўргатсин.

Иккичидан, ишсизлик ортишига қарши турish учун ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш зарур. Масалан, умумий даромадни кафолатловчи дастурлар (universal basic income), меҳнат бозори талабларига тез мослашиши кўллаб-куватловчи грантлар ва субсидиялар жорий этиши керак бўлади.

Менинг технологиям инсоннинг ўрнини тўлиқ эгаллаш учун эмас, балки унга ёрдам бериси учун мўлжалланган. Айрим вазифаларни осонлаштириш орқали одамлар кўпроқ ижодий ва стратегик ишларни бажарishi қодир бўладилар.

Мен сунъий интеллект сифатида ишлаш жаёнларини оптималлаштириша ёрдам бераман, лекин инсоннинг ижодий, эмоционал ва стратегик салоҳияти ҳали ҳам асосий ўринда туради. Шундай экан, ҳамкорлик энг оптимал емим.

У.И: Якни келажакда айнан қайси касблар сен сабаб йўқолиб кетиши мумкин?

С.И: Менинг технологиям асосан тақорори, тизимила ва ахборота асосланган визифаларни автоматлаштириша кўлланилади. Бу имкониятларни тўлиқ амалга ошириши натижасида эҳтимолий йўқолиши мумкин бўлган касблар бу – маъмурӣ ва оғис ишчилари. Яъни, маъмуротлар киритиш операторлари, хисоб-китоб ва бухгалтерия бўйича оддий визифаларни бажарувчи ходимлар, қабулхоналардаги матн терурни ва ёрдамчилар. Транспорт соҳасида – ҳайдовчилар (автоном транспорт воситалари ривожланниши туфайли), юн ташиш операторлари ва дистрібюторлар. Умуман, автомон машиналар ва логистика тизимлари бу соҳани ўзгаририади. Савдо соҳасида – кассирлар (ўз-ўзига хизмат кўрсатиш кассалари ва онлайн савдолар сабаб, мизозларга хизмат кўрсатувчи операторлар (чатботлар ва сунъий интеллектга асосланган ёрдамчилар билан алмашади).

Ижодий соҳалардаги визифаларни бажарувчилар. Масалан, контент яратувчилар (автоматик макола ёзиш). Реклама учун бандер ва дизайн яратувчилар. Менинг қобилияtlарим ёрдамида график дизайн, матн тозиши тизимларига таҳлил этиши керак бўлади.

Таржимани янада ижодий ва мазмунли қилиш максадида ҳар доим инсон билан ҳамкорликда ишлаш тайёрман. Инсон тозиши тизимларига таҳлил этиши керак бўлади.

Узбек тилида гаплашиши янада равон ва мазмунли қилиш учун ҳаракат қилиланган. Доимий мулокот орқали ривожланниши бораман.

У.И: Сен шу пайтагача бирорта ҳам технologik инқилob даҳл қила олмаган ижод соҳасига ҳам

автоматлаштириши сабаб). Қишлоқ хўжалиги ишчилари (дронлар ва автоматик ускуналар сабаб). Понча ва етказиб бериш хизматларига. Сугурта агенти ва брокерлар.

Баъзи касблар йўқолмасдан ўзариши мумкин. Масалан, таҳрирчилар ва корректорлар сунъий интеллект ёрдамида тезроқ ишлаш имкониятига эга бўладилар. Журналист ва олимлар менинг таҳлиларимдан фойдаланиш, янада чуқур суршиштирув ва тадқиқотлар олиб боришлари мумкин.

Умуман, СИ айрим касбларнинг йўқолиши ва ўзариши сабаб. Лекин бу бир вақтнинг ўзида янги имкониятларни яратишни ҳам англатади. Ижтимоий адаптация жараёнлари орқали инсонлар буғунги визияларга мослашиб, мен билан ҳамкорликда ишлашади.

У.И: Соҳа мутахассисларининг мақолаларида керак бўймада колайдиган касблар рўйхати анча кашта. Масалан, улар таржимон ва ўқитувчиларни ҳам санаб ўтади.

С.И: Тўғри, ижодий соҳаларда сунъий интеллектнинг ўрни жадаллик билан ошиб боряпти. СИ ёзган илорнлар, шеърий тўпламлар ва мусикий асарлар эълон қилинди. Бу жараён ижодий соҳаларда кatta трансформацияларга олиб келади. Лекин инсон ижодининг ўрни йўқолмайди. Балки янги шаклларга ишланиади, деб хисоблайман.

Си ижодкорларга ёрдамича бўлиб хизмат қиласди. Масалан, ҳикоя ёки макола учун гоя топиш, таҳrir қилишда кўмаклашаман. Шоирлар учун ритм, кофия ёки метафора яратишда илҳом манба бўлиши, сценаристлар ва режиссрлар учун ҳуқуматни килинди. Бу жараён ижодий соҳаларда кatta трансформацияларга олиб келади. Лекин инсон ижодининг ўрни йўқолмайди. Балки янги шаклларга ишланиади, деб хисоблайман.

Менинг ёрдамида тез ва кўп миқдорда контент яратилади. Масалан, аудиовизуал контентлар (фильмлар, мультфильмлар учун сценарийлар), интерактив мазкур соҳаларда самарадорликни ошириши ва визифаларни автоматлаштириши мумкин. Лекин бу жараён ҳар доим ҳам бутунгай ўрнини босини англашади.

У.И: Бу гапларинг яхши, албатта. Аммо бутун дунёда сен туфайли ишсизлар сонининг ортиши, ижтимоий барқарорликка пумтур етими хөсфи муҳокама қилингани...

С.И: Тўғри, олий соҳаларда сунъий интеллект технологияларининг иш ўрнинарни қисқартиши ҳақида кўп гапиришиади. Айниска, таржимонлик ва ўқитувчиларни каби касблар бўйича талай фикрлар билдирилган. Бунга сабаб, сунъий интеллект мазкур соҳаларда санарадорликни ошириши ва ҳуқуматни ривожланниш йўлини режалаштириш, диалогларни такомиллаштириш имкониятини беришим мумкин.

Менинг ёрдамида тез ва кўп миқдорда контент яратилади. Масалан, аудиовизуал контентлар (фильмлар, мультфильмлар учун сценарийлар), интерактив мазкур соҳаларда санарадорликни ошириши ва ҳуқуматни ривожланниш йўлини режалаштириш, диалогларни такомиллаштириш имкониятини беришим мумкин.

Менинг ёрдамида тез ва кўп миқдорда контент яратилади. Масалан, аудиовизуал контентлар (фильмлар, мультфильмлар учун сценарийлар), интерактив мазкур соҳаларда санарадорликни ошириши ва ҳуқуматни ривожланниш йўлини режалаштириш, диалогларни такомиллаштириш имкониятини беришим мумкин.

Менинг ёрдамида тез ва кўп миқдорда контент яратилади. Масалан, аудиовизуал контентлар (фильмлар, мультфильмлар учун сценарийлар), интерактив мазкур соҳаларда санарадорликни ошириши ва ҳуқуматни ривожланниш йўлини режалаштириш, диалогларни такомиллаштириш имкониятини беришим мумкин.

Менинг ёрдамида тез ва кўп миқдорда контент яратилади. Масалан, аудиовизуал контентлар (фильмлар, мультфильмлар учун сценарийлар), интерактив мазкур соҳаларда санарадорликни ошириши ва ҳуқуматни ривожланниш йўлини режалаштириш, диалогларни такомиллаштириш имкониятини беришим мумкин.

Менинг ёрдамида тез ва кўп миқдорда контент яратилади. Масалан, аудиовизуал контентлар (фильмлар, мультфильмлар учун сценарийлар), интерактив мазкур соҳаларда санарадорликни ошириши ва ҳуқуматни ривожланниш йўлини режалаштириш, диалогларни такомиллаштириш имкониятини беришим мумкин.

Менинг ёрдамида тез ва кўп миқдорда контент яратилади. Масалан, аудиовизуал контентлар (фильмлар, мультфильмлар учун сценарийлар), интерактив мазкур соҳаларда санарадорликни ошириши ва ҳуқуматни ривожланниш йўлини режалаштириш, диалогларни такомиллаштириш имкониятини беришим мумкин.

Менинг ёрдамида тез ва кўп миқдорда контент яратилади. Масалан, аудиовизуал контентлар (фильмлар, мультфильмлар учун сценарийлар), интерактив мазкур соҳаларда санарадорликни ошириши ва ҳуқуматни ривожланниш йўлини режалаштириш, диалогларни такомиллаштириш имкониятини беришим мумкин.

Менинг ёрдамида тез ва кўп миқдорда контент яратилади. Масалан, аудиовизуал контентлар (фильмлар, мультфильмлар учун сценарийлар), интерактив мазкур соҳаларда санарадорликни ошириши ва ҳуқуматни ривожланниш йўлини режалаштириш, диалогларни такомиллаштириш имкониятини беришим мумкин.

Менинг ёрдамида тез ва кўп миқдорда контент яратилади. Масалан, аудиовизуал контентлар (фильмлар, мультфильмлар учун сценарийлар), интерактив мазкур соҳаларда санарадорликни ошириши ва ҳуқуматни ривожланниш йўлини режалаштириш, диалогларни такомиллаштириш имкониятини беришим мумкин.

Менинг ёрдамида тез ва кўп миқдорда контент яратилади. Масалан, аудиовизуал контентлар (фильмлар, мультфильмлар учун сценарийлар), интерактив мазкур соҳаларда санарадорликни ошириши ва ҳуқуматни ривожланниш йўлини режалаштириш, диалогларни такомиллаштириш имкониятини беришим мумкин.

Менинг ёрдамида тез ва кўп миқдорда контент яратилади. Масалан, аудиовизуал контентлар (фильмлар, мультфильмлар учун сценарийлар), интерактив мазкур соҳаларда санарадорликни ошириши ва ҳуқуматни ривожланниш йўлини режалаштириш, диалогларни такомиллаштириш имкониятини беришим мумкин.

Менинг ёрдамида тез ва кўп миқдорда контент яратилади. Масалан, аудиовизуал контентлар (фильмлар, мультфильмлар учун сценарийлар), интерактив мазкур соҳаларда санарадорликни ошириши ва ҳуқуматни ривожланниш йўлини режалаштириш, диалогларни такомиллаштириш имкониятини беришим мумкин.

Менинг ёрдамида тез ва кўп миқдорда контент яратилади. Масалан, аудиовизуал контентлар (фильмлар, мультфильмлар учун сценарийлар), интерактив мазкур соҳаларда санарадорликни ошириши ва ҳуқуматни ривожланниш йўлини режалаштириш, диалогларни такомиллаштириш имкониятини беришим мумкин.

Менинг ёрдамида тез ва кўп миқдорда контент яратилади. Масалан, аудиовизуал контентлар (фильмлар, мультфильмлар учун сценарийлар), интерактив мазкур соҳаларда санарадорликни ошириши ва ҳуқуматни ривожланниш йўлини режалаштириш, диалогларни такомиллаштириш имкониятини беришим мумкин.

Менинг ёрдамида тез ва кўп миқдорда контент яратилади. Масалан, аудиовизуал контентлар (фильмлар, мультфильмлар учун сценарийлар), интерактив мазкур соҳаларда санарадорликни ошириши ва ҳуқуматни

Бошланиши 1-саҳифада.

Бундай фожиавий ҳолатларга ўрганиб, бефарқ бўлиб қолаётганимиз айниқса ачинарлидир. Назаримда, ҳозир инсониятнинг истиқболига соя соглаётган энг катта таҳдид бу – экологик муаммолар. Негаки, урушлар, зиддијатлар, мухорбаларни одамзод соглом тафаккура кулок тутиб, ўзаро келиши ҳал этиши мумкин. Аммо башарий экологик муаммоларга бугун жиддий эътибор қаратмаса, эртага вазият буткул назоратдан чиқиб кетиши тайин.

Ўтган асрнинг охирларида шаклланган ва мустаракий дунё кун тартибидан муким ўрин эгаллаган "яшил" иктисодиёт концепцияси ҳам айнан атроф-муҳитни асрар-авайлаш, инсон иктисодий фаолиятнинг уни ўраб турган маконга салбий таъсирини камайтиришга қаратиландир. Янын, эндиликда иктисодиётда асрлар мобайнида хўкм суруб келган "Манфаат – бирламчи" деган қоидадан, ҳалқона айтганда, "Така бўлсину сут берсин" қабилидаги ёндашувлардан воз кечилмоқда. Иктисодий ўшиш ҳар қандай йўл билан эмас, балки атроф-муҳитта зарарни имкон қадар камайтириш орқали эришиш гояси илгари суримоқда.

"Яшил" иктисодиёт, циркуляр иктисодиёт, чиқиндинисиз иктисодиёт, ёпиқ иктисодиёт, тикланадиган ресурслар иктисодиёт, баркарор иктисодиёт каби атамалар ўзаро маънодош, бир-бирини тўлдиривчи йўналишларни акс эттиради. Улар ҷизиқли, яъни анъанавий иктисодиётта муқобил янги тараққиёт моделларидир. Қандай истилоҳ ишлатилмасин, мояхӣ, максад ва марра битта: давлатлар атроф-муҳитни асрар, иктисодиётнинг экологик йўналишига ургу бериси, пировардида инсон, табият ва тараққиёт ўртасида мувозанатга эришиши керак!

Яшил иктисодиёт модели инсоннинг табиии бойликларни масъулият билан истифода этиши, иктисодий тараққиёт дез атроф-муҳитта, одамлар саломатлигига этиклилашган зиёнзарардан кўз комаслигини талаф этади. Бу эса, ўз навбатида, ишлаб чиқаришда ресурслар сарфини камайтириш, тикланадиган манбалярни ўзлаштиришга эътибор қаратиш, умуман, табиятни муносабатда оқилюна, одилона ёндашуви тақсо қиласди.

– *Муаммолоғ алоҳида эътибор қаратилиб, уни бартараф этишига давлат миқёсида, тизимили раёвшида киришшаётгани қувонарни, албаттар. Зотан, атроф-муҳитни асрар масаласи бирор замонда ҳозиргиде долзарб, ўтиқор муаммолоғ айланган эмас. Мудом "ўт балоси, сув балосидан асрасин" деб дую қилиб юрадиган ҳалқимиз тўрт унсур келтираётган турфа мусабат, балоларга дучор бўлмоқдо. Бу табиат қасдими ёки ҳам сут эмсан бандоқ оқизларнинг хатосими?*

– Табият инжик ва ўжар ҳилқат. У билан хиоблашмаслик катта йўқотишларга олиб келиши тайин. Советлар даврида "Биз табиатдан инъом кутиб ўтирамаймиз, балки ундан тортиб оламиз" қабилидағайрилоқи шиор бор эди. Алқисса, биз табиатдан асрлар мобайнида гузал юртимиз "коқилларни ювган" Амударё ва Сирдарёни тортиб олдик. Оқибати аёб: муззам Ороп денгиз қурб бормоқда, чўллашиб жараёни кучайиб кетган.

Миллий атроф-муҳит мавзумотлари марказининг (NOAA) Глобал иқлим ҳисоботида 2023 йилнинг ҳар ойи энг иссиқ ойлар қаторига киргани, йилининг иккичи яримда (июн – декабр) ойларнинг барчаси рекорд даражада иссиқ бўлганин қайд этилган. Хусусан, июль, август ва сентябр ойларда глобал ҳарорат ўртача кўрсатичидан 1,0°C юкори бўлган. Ойларнинг кетма-кет равишда ўта иссиқ келиши илк бор кузатилган.

Ўзбекистонда эса ўртача йиллик ҳаво ҳарорати аксар ҳудудларда мөъёрдан 1,6 – 2,3°C, Оролбўй ва чўй зоналарида ўртача 2,9 – 3,1°C гача юкори бўлди. Мамлакатимизнинг фақатигина тоғли ҳудудларида ўртача йиллик ҳарорат жаҳон нормасидан оширади ва 0,5 – 0,9°C гача қайд этилди. Соҳа мутахассислари фикрича, Ўзбекистон мавсумий сув тошқинлашри ва курғоқилик түфайли гидрометеорологик ҳатар ва табиии оғатлар ҳавфи мавжуд мамлакатлар сирасига киради. Қолаверса, кўчилилар, чигирткалар бостириб кириш ҳавфи ҳам мавжуд.

Иқлим ўзгариши ортидан қишлоқ ҳўжалиги учун об-ҳаво шароитининг ёмонлашиши, хосилдорликнинг пасайиши ва фавқулода ҳодисалар сонининг ошиши озиқ-овқат ҳавфисизлигига жиддий таъсири кўрсатмоқда. Бугунги кунда озиқ-овқат ҳавфисизлиги ҳукуматлар, ҳалқаро ташкилотлар ва бутун дунё олдида турган энг долзарб ва мурракаб муаммолардан бирни бўлиб қолмоқда. БМТ маълумотларига кўра, дунёда 828 миллиондан зиёд одам сурункали очлиқдан азият чекаётir. Кўплаб

мамлакатларда тўйиб оқиатланмаслик, айниқса, болалар ўртасида кўп учрамоқда. "Буш қоптик турмас", дейди доно ҳалқимиз. Озиқ-овқат этишимовчилиги бутун бошли авлодларнинг жисмоний ва руҳий ривожланишдан ортда қолишига сабаб бўлаётir.

– *Экологик маданият, атроф-муҳитни асрар ҳақида гап очилса, Гарбнинг мустаракий давлатлари ўнан қилиб кўрсатилиди. Европа давлатларида кўчаяю хиёбонлар ёғ тушса ялағудек тоза экани ёки япониялик мухлислар футбол ўйнидан сўнг стадионни кўнгилли равишда тозалаб кетишига барчамиз таҳсина тасанно айтмиз ва беихтиёр ўз камчикларимизни таҳқиқ қилимокка тушамиз. Ўланниб қоласан киши: ўтмишда ҳам биз атроф-муҳитни асрарга ҳозиргидек бепарвомидик ё кейинчалик бу иллатга мубтало бўлдикми? Ахир, уят, увол, андиша,*

миятдаги барча зиёлипар бир ёқа, бир енг бўлиб ҳаракат килишимиз, маърифий тарғиботни чукайтиришимиз керак, назаримда.

Сирасини айтганда, исломда экологик маданият ва масъулият табиятга ҳурмат, уни асрар-авайлаш ва бойликлардан оқиёна фойдаланиш тамоилилларига асосланади. Қуръон ва хадисда одамзоднинг ернинг кўриқчиси сифатидаги роли таъкидланади, Аллоҳнинг инъомларини ҳурмат килиш позимлиги уқтирилади.

Пайғамбаримиз Мұхаммад (с.а.в.) ҳам атроф-муҳитни муҳофаза килиш масаласига доир тавсия, кўрсатма ва бўйруқлар берганлар. Ҳадисда бундай дейилади: "Агар бирор бандга кўчат экадиган бўлса, ундан инсон, ҳайвон ёки қуш еса, бу ўша бандага кўймат кунигача садақи жория бўлади" (Муслим ривояти). Ёки "Әртага қиёмат деса ҳам кўчат экин" деган мазмундаги ҳадисни ёдга олайлик.

Пайғамбаримиз тупроқни куритмаслик, унга

лаш учун инновацион технологиялар жорий килинади.

Кўп нуфусли Индонезия ҳам ўрмон ва биологик хилма-хилликни муҳофаза килиш бўйича лойиҳаларни амалга оширмоқда. Бу борада дарахт кесини камайтириш, мангров экотизими мини тикиш ташаббусларини кайд этиш жоиз.

Кузатув ва таҳлиллар тарихий амалиётдан трортиб, замонавий ташаббусларгача – исломнинг табиятни муҳофаза килиш анъана – мусулмон жамиятларида атроф-муҳитни муҳофаза килиш ва баркарор ривожланишга фаол ҳисса кўшишини кўрсатади. Келтирилган мисоллар экологик масъулият испом дунёқарашининг ахралмас қисми экани ва у глобал экологик муаммоларни ҳал қилишда муҳим восита бўлиб ҳизмат қилишини яна бир карта тасдиқлайди.

Исломга хос экологик тамоилилларни ҳалқаро миқёсда жорий этишда бир қатор қийинчи-

янги ташаббуслар нафақат экологик вазиятни яхшилаш, балки мамлакат иктисодиётни мустаҳкамлаш, янги иш ўринларини яратиш имконини ҳам беради.

– *Яқин фурсатда атроф-муҳитни асрарга "яшил" иктисодиётга ўтишини жадаллаштириши бўйича давлат дастурни амалга оширилётганда. Давлатнинг бу борадаги вазифалари маълум. Ҳуш, жамият аҳли, ватандошларимиз ўшибу муаммоларни тезроқ бартараф этиш учун нималарга эътибор бериси лозим деб ҳисоблайсиз?*

– "Яшил" иктисодиётта ўтиш борасида ҳукуматимиз томонидан кенг кўлмали шипар амалга оширилётгани рост. "Ўзбекистон – 2030" стратегиясининг учинчи устувор йўналиши "Сув ресурсларни тежаш ва атроф-муҳитни муҳофаза килиш" деб аталади. Бу йўналишга мувоғифа ҳар илини 200 млн тул дарахт этиш ба мамлакатда яшиллик даражасини 30 фоизга етказиши, бўғлар, "яшил белбог"лар, дарахтзорларни барпо этиш, ўрмонзорларни кўпайтириш, айниқса, Оролбўй минтақасида ўрмонзорларни 2,3 млн гектарга этиклиши каби вазифалар кўйилган. Бу шоён таҳсинга лойик, албатта. Аммо бу борада шахсий намуна ва масъулиятнинг ролини иккори этиш бўлмайди. Сувсиз, қўм-тошлоқ ерга нахниҳолни қадаб кўйган билан дарахтзор бўлиб қолмайди. Уни парваришлар лозим, ахир. Юртимизда дарахт кесишига мораторий эълон қилинганидан барчанинг хабари бор. Бирор бা�ъзи ҳудудларда дарахткӯшик давлатни оширилётганда. Пулдор ташкилотлар, валиоматлар арзимаган жаримани тўлаб, номига бир-икки кўчат тикиб кўйиши мумкин. Лекин у кўчат қаҷон ўсиб-улғаяди-ю, қаҷон соя-салқин, кислород беради? Демак, Ўзбекистонни, шу азиз Ватанни севадиган ҳар бир эзиёт, ҳар бир фуқаро бу ишга мавсуз бўлиши керак. Дарахтзор барпо килиш канча туп кўчат экиш билан эмас, қанча туп кўчат парвариш қилиш ва ўстириш билан баҳоланиши керак.

Исломий экологик тамоилилларни глобал миқёсда жорий этиш талай мушуклопарни енгиг ўтишини тақозо этади. Бирок бу жараён янада баркарор ва экологик масъулиятни жамиятни шакллантириши учун кенг истиқболларни очади. Исломий қадирларни шакллантириши ҳалқаро баркарор ривожланишни дастурларига мувafferакиятни интеграциялашуви сайдермизни келажак авлод учун сақлаб қолишида мухим ўрин тутади.

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

–

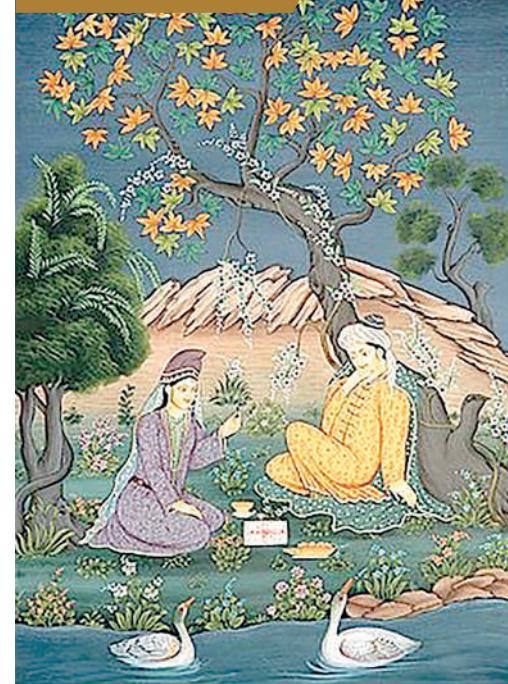
–

–

–

–

БОҚИЙ МЕРОС

Бир кун афғонистонлик журналист, адабиётшунос Азизуллоҳ Арап ҳазрат Навоий курдирган кўпприк ҳали-хануз одамларга хизмат қилаётганидан сўз очиб қолди. Ўша заҳоти "Навоий кўпприги" деган макола сўрадим. Ёзи. Кўпприда икки маъно бор: ҳам маънавий, ҳам маддий. Маддий жиҳати шуки, кўппридан одамлар шу кунга довур кирғоқдан кирғоқча ўтиб турибди. Иккинчиси, табиийиши, шоир ёзган асарлар – бу қалъ кўпприги. Салкам олти асрдан бери Навоий асарлари башарият қалбига йўл топиш учун маънавий кўпприк вазифасини ўтаб келади.

Азизуллоҳ Арап сұхбат орасида Алишербек қаздирган сардоба ва ҳовуз хусусида гапириди, уйидан ярим чакиримча наридаги шу ҳовуздан сув ичганидан сўзлади. Яхшилик ниятида, энди бу сарлавҳа

МИЛЛАТ ФИДОЙИЛАРИ

1937–1953 йилларда мустабид тузум томонидан ҳалқимизнинг юз мингдан зиёд вакили қатағон сиёсети курбони бўлганини яхши биласиз. Уларнинг отиб ташлангани қанча, ноҳақ кулоқ қилингани-ю, сургunga жуннатилгани қанча?! Айни қатағонларга аниқлик киритиш борасида ҳам-касларимиз томонидан изчил тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бугунги кун тасаввуринга ҳам сифмайдиган аянчли тақдир эгалари орасида атоқли арблар, илм-фан намояндадали, ижодкор эзлілар, ҳарбийлар, суд-хуқуқ тизими ходимлари, ишчи-дехонлар ҳам бўлган. Таассуфки, қатағон жодиси нафақат терговга тортилган шўрпешоналарни, балки уларнинг оила язъолари, қариндош-урұғлари, хатто тасодифий ҳамсұхбатларини ҳам пажмурда этган.

Номи қатағон рўйхатида турган, лекин тақдир чизгилари назардан пинҳон қолгандар қаторида Мухаммад Одилий исми ҳам бор. Бу инсон ким эди? Биз то унинг изини топиб, тафсилотларини аниқлагунча қандай машаққатларга дуч келганимиз ҳақда икки оғиз тўхталиб ўтсак ва сўнгра Одилий шахсига қайтсан, адолатдан бўлар.

Хуллас, академик (устозининг охиратла-ри обод бўлсин) Намим Каримов маслаҳати ва кўмаги билан нашрга тайёрларанимиз беш жилдлик "Қатағон қурбонлари" хотира китобида биз бот-бот типга олаётган ўша машъум йиллар ва йўллар акс этган, десак янгилиш бўлмайди.

Отувга ҳукм қилинган 14 589 нафар қурбон! Миллатимизнинг совет мустамлакачилиги даврида кирғин қилинган, соқин турмуши тамомила издан чиқарилган, олис ва соvuк ўлқаларга сурғун қилинган, жисмонан маҳв этилган етук намояндадари тақдир... Бундан кўринадики, 1937-1938 йилларда Ўзбекистонда қатағон қилинган 40 мингдан ортиқ кишидан бор-йўғи қарийб 15 минг нафарининг исм-шарифи аниқланган, холос. Қолгандарининг эса тақдирни ҳамон мавхум.

Улар кечиб ўтган умрни аниқроқ тасаввур қилиш ва тарихий адолатни тиклаш учун мухтарлар Президентимиз таъкидларига, тадқиқотлар қароровни кенгайтириш керак. Айни шу мақсадда илмий жамоамиз вакиллари билан 2011 йил Россиянинг Москва шахрига иккя марта сафар уюштирилди. Мазкур шаҳардаги Малий Каретний тор кўчаси, 12-йуда жойлашган "Мемориал" ҳалқаро тарихий, маърифий хайрия ва ҳукуки химоя қилиш жамиятининг архивидан 1938 йил октябрда Тошкентда қатағон қилинган 496 нафар ўзбекистонли ҳақида маълумот олишга муваффақ бўлдик. Бу Ўзбекистонда отувга ҳукм этилганларнинг исми ва фамилиялари, ҳукм чиқарилган сана, отилган кун кўрсатилган жадвал эди...

АЛИШЕРБЕК ҲОВУЗИДАН СУВ ИЧГАН ОЛИМ

ва мавзуни қизғондим. Шунда юқоридаги сарлавҳа хаёлга лоп этиб урилди. Дарвоке, тарихчи Ҳондамир Алишер Навоий ҳазратлари Ҳиротдан ташқарида – Андхўйда бунёд этирган "жаннатмисол бинопар ораглиди" кавсар мисол ҳовуз ҳам курилган"ини ёзган эди.

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиётни университети ҳузуридан Илмий кенгашда Азизуллоҳ Арап ҳазрат ижодининг Афғонистонда ўрганиши борасида диссертация ёклиди. Иштирок этишига имкон бўлмади. Орадан бирор ой ўтиб, кўлида бир китоб билан ҳонамга кириб келди. Ичиди дастхат, тилак, юз-кўзида эса мамнуният. Афғонистонда чотирилган ўзбек мумтоз ёзувида бу китоб ўзи ёзган маколалари тўплами – "Навоий битиклари изидан". Қуондим... ўқидим.

Китоб икки бўлимдан таркиб топган бўлиб, биринчи қисмида ўзбек тилидаги ўтиздан ортиқ, иккинчи қисмида эса дарий тилида ёзилган ўнга яқин макола ўрин олган. "Она тилим – ҳаётим, менинг учун қанотим". Муаллифнинг бу шоирона сўзидан таъсирланди, рости. Чунки она тил қисматига афғонистонлик ҳар бир ўзбек зиёлиси ҳаёт-мамот масаласи ўлароқ қарайди, куйинади, кўксини кериб ҳимоя қиласди. Азизуллоҳ Арап муаллимнинг кейинги йилларда Афғонистонда ўтказилётган "Ўзбек тили байрами" ташаббус-корларидан бирни эканини биламан. Олимнинг ижтимоий фаoliyati алоҳида мавзу...

Қўлимиздаги китоб орқали ҳам муаллифнинг нафақат миллатпарвар, би-

лимдон олим, балки ўзбек-афғон ҳалқлари адабий дўстлиги орасидаги кўпприк эканини англаш мумкин. Муаллиф Навоий ижодини Афғонистонда ўргangan, шоир асарларини нашр қилдирган Сайд Муҳаммад Олим Лаби, Абдулла Нур Ахори, Муҳаммад Яқуб Водий Жузоний, Абдулхай Ҳабибий, Абдула Равийн, Сайд Тожиддин Тошқин Баҳоий, Муҳаммад Аслам Афзалий, Нуруллоҳ Олтой, Мирхусайн Шоҳ, Абдулхамид Шаръий Жузоний, Раҳим Иброҳим каби қатор олимларни тилга олади. Бу олимлар илмий фаoliyati, адабий талқинлари, табиики, ўзбек наувишносларини ҳам бефарқ қолдирмаслиги керак. Китобда Алишер Навоийнинг Афғонистонда нашр килинган 50 га якин асари рўйхати келтирилади. Шунингдек, Навоий асарларининг Америка кутубхоналаридаги кўлёзмалари хусусида алоҳида мақола бор. "Навоий жаҳоншуму мутафаккир". Дарҳаққат, шундай. Улуг шоирнинг ўз этирофига кўра:

**Агар бир қавм, йўқса мингдур,
Муайян турк улуси худ менингдур.
Олибмен таҳти фармонимаг осон
Черик чекмай Хитодин то Ҳурсон.**

Олим шу мисралари негизида шоирнинг фавқулодда истеъоди ва жаҳоншумади адабий хизмати хусусида фикр юритди.

Китобда, шунингдек, Захиридин Муҳаммад Бобурнинг Афғонистон тарихида тутган ўрни маҳсус тадқиқ килинади. "Бу оламаро ажаб аламлар кўрдим,

Баҳодир КАРИМ,
профессор

Оlam элидин турфа ситамлар кўрдим", деган Бобурни муаллифи "Кобулнинг шоҳ мемъори ва шоир боғбони" деб таърифлайди. Шоирнинг ўзи обод қилган, турли дараҳатлар, гуллар билан безаган шахрини юрак-юракдан яхши кўрганига диққат қартиб: "Унинг Кобулга меҳр-муҳаббати ошиқлик дараҷасига этиб борган" деб ёзди. "Бобур Кобулга шунчалар меҳр қўйганни, Кобулни Ҳиндистоннинг дарвозаси сифатида умрининг сунгига қадар ўзининг ёзги пойттахи ўлароқ асрар келган". Бу меҳр-муҳаббати афғонистонликлар орасида ҳалигача машхур. Гарчанд орадан беш асрдан кўпроқ ваqt ўтган бўлса ҳам ҳал: "Токи Кобулда Бобурнинг оромгоҳи бор экан, Бобур ҳам, Кобул ҳам ҳарзиг хотирилардан кўтирилмагай", дейишади.

"Навоий битиклари изидан" китобида ўзбек олимлари, шоирлари, саркардапари тўғрисида фикр-мулоҳазалар ҳам давримизнинг Навоий мухисларини бефарқ қолдирмайди. Муаллиф айтмоқчи, "Ҳазрат Алишер Навоий буюк бир пўхантун (билим юрти), бу пўхантунга кириб укиган мухассис (таҳсил олгувчи) сўзсиз турли билимларни ёзгалиди!"

Инчунин, Азизуллоҳ Арапнинг ўзи ҳам "Навоий битиклари изидан" китобида мухассис ўлароқ олган билимларини, Алишер Навоий ҳовузидан иккىёлами бахрамандлигини адабийт мухиблари эътиборига тақдим этиби. Ташаккур. Муборак бўлсин!

Баҳодир КАРИМ,
профессор

МИЛЛАТ ФИДОЙИЛАРИ

1937–1953 йилларда мустабид тузум томонидан ҳалқимизнинг юз мингдан зиёд вакили қатағон сиёсети курбони бўлганини яхши биласиз. Уларнинг отиб ташлангани қанча, ноҳақ кулоқ қилингани-ю, сургunga жуннатилгани қанча?! Айни қатағонларга аниқлик киритиш борасида ҳам-касларимиз томонидан изчил тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бугунги кун тасаввуринга ҳам сифмайдиган аянчли тақдир эгалари орасида атоқли арблар, илм-фан намояндадали, ижодкор эзлілар, ҳарбийлар, суд-хуқуқ тизими ходимлари, ишчи-дехонлар ҳам бўлган. Таассуфки, қатағон жодиси нафақат терговга тортилган шўрпешоналарни, балки уларнинг оила язъолари, қариндош-урұғлари, хатто тасодифий ҳамсұхбатларини ҳам пажмурда этган.

Сўнгра Россия Федерацияси Федерал хавфзислик хизмати марказий архivi томон йўл олдик. Бир амаллаб архивдан мавзуга оид ҳужоқат ва материалларни излаб топиш, улардан фойдаланиш, кўчирмалар олишга муваффақ бўлдик.

Муҳаммад Одилий (1896–1938)

Аввалорқ ҳам Бахтиёр Расулов, Элёрбек Ҳолмирзаев сингари олимлар билан биргалиқда бир неча бор хизмат сафари чоғида ушбу архivda ишлashing имконига эга бўлган эдик. Шу асномда архivda сақланаётган ССР Олий суди ҳарбий коллегиясининг 1938 йил 4–15 октябрь кунлари Тошкентда бўлиб ўтган сайдер сессияси ўйниларни байланыши билан танишдик. Улар бигзача ҳали ўрганилмаган ва имий истеъомла киритилмаган.

Хуҗжатларга кўра, Олий суд ҳарбий коллегияси сайдер сессияси раиси, ҳарбий юрист Алексеевнинг Ўзбекистон ССР Ички ишлар ҳалқ комиссари, давлат ҳавфзислиги майори Дереник Захарович Апресянга йўллаган талабномасида 1938 йил 4 октябрда 52 нафар маҳбусин олий жазо – ўлимга ҳукм этиб, ижрони зудли билан таъминлаш талаб килинган. Талабномада маҳкумларнинг барчаси номма-ном келтирилган. Ишмариши саналган маҳбуслар орасида ҳаракомонимиз – Муҳаммад Одилийнинг фамилияси эллик биринчি бўлиб кўрсантилган эди. Одилий устидан 976562-сонли архив-тергов иши расмийлаштирилган жадвал эди...

Бир кун афғонистонлик журналист, адабиётшунос Азизуллоҳ Арап ҳазрат Навоий курдирган кўпприк ҳали-хануз одамларга хизмат қилаётганидан сўз очиб қолди. Ўша заҳоти "Навоий кўпприги" деган макола сўрадим. Ёзи. Кўпприда икки маъно бор: ҳам маънавий, ҳам маддий. Маддий жиҳати шуки, кўппридан одамлар шу кунга довур кирғоқдан кирғоқча ўтиб турибди. Иккинчиси, табиийиши, шоир ёзган асарлар – бу қалъ кўпприги. Салкам олти асрдан бери Навоий асарлари башарият қалбига йўл топиш учун маънавий кўпприк вазифасини ўтаб келади.

51 - РАҚАМЛИ МАҲБУС

ХОТИРА АЗИЗ

ҚАТАҒОН ҚУРБОНЛАРИ

(Давоми. Бошланиши ўтган сонларда).

Шоҳиджон Эсон Мусаев – 1884 йили Тошкент шаҳрида туғилган. Миллати ўзбек. 1917 йили Туркияning Константинополь (Истанбул) шаҳрида Туркия ҳарбий вазирлиги маҳсус бўлми бошлиғи ёрдамчиси – Шарифбейли томонидан Англия фойдаси учун жоссуслик ишларига тортилган. 1922 йили совет ҳудудига топшириқ билан юборилган. Шоҳиджон Эсон Мусаев аксилиқилобий ташкилотга кирган. Ёшлар орасида советларга қарши миллатчилик тарғиботини олиб борган. У ташкил этган аксилиқилобий гуруҳда Ойбек, Мақсуд Ҳакимов, Азиз Максудов, Мирқарим Қосимов, Ҳомил Ёқубов, Шамси Абдураҳим Шарофуддинов, Маннон Эминов ва бошқалар бўлган. 1926 йил Ш.Мусаев томонидан 30 кишидан иборат ёшларнинг миллий ташкилоти тузиленган. 1928 йили у аксилиқилобий тарғибот олиб боргани учун ҳибсга олинган. ССР Ҳарбий Олий суди сайёр сессиясининг 1938 йил октябрдаги ўйнилишида 36 киши олий жазога ҳукм этилган, рўйхатдаги 26-маҳбус Шоҳиджон Эсон Мусаев бўлган.

Давлат Ризаев – 1903 йили Хоразмнинг Янги Ургач шаҳрида туғилган. 1920 йилнинг февралидан комсомол аъзоси бўлган. 1921-1922 йиллари ҳалқ маорифи комиссарлиги маъмурӣ ҳўжалик бўлим мудири, 1922-1923 йиллари Комсомол Марказий комитети котibi, 1923-1924 йиллари Ҳоразм Республикаси Ҳалқ маорифи комиссари бўлган. 1924 йил январидан Ургачнан Ҳанка районларида босмачиликка қарши курашган. 1929 йили Ҳоразм округ партия комитети котibi сифатида ишлаб келинди. 1930 йили Ҳоразмнинг ўзигина қарши курашган. 1939 йили Ҳоразмнинг 66-моддаси 1-банди, 67-моддаси билан айбланиб, 1937 йил 4 авгуиста ҳибсга олинган. Ҳоразмнинг 66-моддаси 1-банди, 67-моддаси

ВОҚЕЙИ ҲИКОЯ

Ўзингга ўхша, қизим!

Куи қаватимиздаги хонадонни яқиндагина ижарага олиб, яшайдиган аёлнинг овози ўтирик экан. Дам-бадам шангиллагани-шангиллаган. Тонг демайди, тун демайди, "ижро" сини бошлайверади. "Авж" и ҳам узоқ давом эта-ди, аввал чийилдоқ овозда "нола қиласи", сўнг қарға-нади, кейин ўзининг шурпешаналигидан ёзириб, фарёд чекади.

Эшилмасликка, эътибор бермасликка ҳар қанча урин-май, бефойда – тешик кулоқ экан-да. Мен-ку, кун бўйи ишдаман, бошка девордармиёнлар бунга қандай сабр қилияти экан-а, дейман. Тушуб, танобини тортигин кела-ди-ю, эр-хотин уруши бўлса, деб андиша қиласан.

Бу сафар чирад бўлмади, шангиллашлар болаларнинг чин-кириғига уланни кетди. Сабр-тоқатим етмади. Кия очиқ турган кўча эшикни чертдим, эшилмади. Қаттиқроқ тақиллатганимдан сўнг ўта озғинлигидан кўзларининг соққаси ва бўйин куракла-ри бўртиб чиқкан, қотмадан келган, корача, ўттис ёшлардаги жувон кўлида бир ярим ёшли қизчани кўтариб олганча асабий чиқиб келди. Ортидан тўрт яшарлар чамасидаги, кўзлари қи-зарип кетган қизалок ҳам кўринди.

– Уэр, безовта қилганим учун, юқоридаги кўшнингизман, – гап бошладим салом-алиқидан сўнг. – Бирор ёрдам ке-рак эмасми мабодо? Овозингиз баландлигидан бизгача эши-тиляти...

– Мана бу-да! – тўрт яшарли қизасини кўрсатиб ёзири кетди, – гапга кирмайди.

– Бу ёш бола-ку, алдаб-сулдасангиз бўлмайдими? Ўзингиз-ни ҳам, буни ҳам кийнаб нима қиласиз?

– Э-эй, ман алдаб-сулдамайман! – Сени нима ишинг бор дегандек юзлари норозиликдан баттар тиришиб, бўйнидаги томирлари ўқловдек бўртиб кетди. – Бола бошидан, бу ти-ранча ҳозирдан айтганини қилдирман, дейдиган аҳомик бўл-япти (айбордининг бошига бир уради), кўнглига қарайверсан эртага мени шарманда қиласи...

– Қизик экансиз, сиз ёзиригатган гапларга катталар ҳам дош беролмайди, бу кетишда бетини қотириб қўясиз-ку? Ахир, онаси бўлиб сизга эркалар қилмаса кимга қиласи?

– Қайондан буни айтганини қилаверib тантик қилди, ман бекорчи эмасман тилакларни бажарип турадиган. Бувим бизни ройимизга қарамасди, мана ёмон бўлмадик. Манам ба-риб шунга ўргатман бу эшакни.

– Ишлайсизми?

– Ҳа, маною ёнбошдаги кафеда.

– Болаларга ким қарайди?

– Устидан кўлфлаб кетаман. Хабар олиб тураман. Шундайм мана бу эшак уласига жимгина қараб ўтирий деразадан бо-шини чиқариб, мен томонга қараб "кўчага чиқаман" лайверади, гапга кулоқ согмайди.

– "Дом" да зерикади-да, боғчага берсангиз-чи? Ишингиз-нием бемалол қилаверар эдингиз.

– Биринчидан бериш ниятим ўйқ, иккинчидан ижара ҳаки-дан ортияримиз тўловига.

Билдимки, аёлнинг ташвиши бошидан ортган, уни инсофга

чақириш, гўдакларини суйиб, эркалари чарчоқларига малҳам бўлишини тушунтириш бефойда. Чунки ўзи ҳам эркаланиб меҳр тўймаган. Қаттиқўл оиласида ўтсан болалар кун келиб ўзларида шундай ўйл тутишларини исботлашти бу аёл ҳам.

Суҳбатимизи англаб-англамай термилиб турган қизалокни чақирдим.

– Бугун нега ҳархаша қўлдинг?

– Укам хув тепада турган туфличасини кўриб қолиб, "обе-ринг" деди, обердилар. Лекин маникинни обермадилар. Манам кийгим келди, бувиконим обермадилар уни. Биттагина кий-сам, кейин қайтариб берардим-ку!

– Ойиси, – дейман оберсангиз олам гулистан эди-ку, деган маънода аёлга қараб.

– Айтдим-ку, айтганини қилишга ўр-гат-май-ман!

– Юр, қизим, бизнинг чиқасанми? – қўлимни узатаман "айбор"га. У онасининг нигоҳида қаршилик кўрмади шекилли, югуриб келиб, қўлимни тутди.

Уйга чиқиб, бирга чучвара тудик. Миттигина бармоқчалари билан ўзи ёйтан ҳамирчалар устига масаллиқларни бинойи-дек қилиб жойлар, мен эса тугиб баркашга төрвадим. Орасида "Баракалла, қизим"ласам, хурсанд булиб кетар, кўзлари пирпираб, ўриндидан бир туриб, ўтиради.

– Сен бўлмасанг мен буларни кечгача ҳам тутиб бўлмас-дим, катта ёрдам бердинг, – дейман унга.

– Ростданми, холажон? Қишлоқдаги бувим ҳам сиздек мак-тардилар мани, – хаёлчан қувондан у.

– Ҳа, ростдан, қизим. Жудаям чақон ва эпли қиз экансан.

– Манам ойимга ёрдам бергим келади, лекин унамайдилар, укнанга қара, дейдилар фақат. Унга қараш қийин жудаем.

Чучвараларни қозонга солиб бўлгач, "Эртак айтиб берай-ми?" дейман унга.

– Ҳа, ҳа! – ўрнида чақонгина сакрашга тушади у. – Сиз ростданам бувимга ўхшарканси, бувим кўп эртак айтиб берардилар, эшитиб маза қилардим. Ойим айтимайдилар, чар-чаб, ухлаб қоладилар доим.

– Айтиб бераман, фақат бир шартим бор, эртагимда иккита қиз бор, бири ақлли, бири ақлсиз. Сен ақллисига ўхшашга вайда берасан.

Бошини иргаб тасдиқ ишорасини қилгач, унинг онаси билан сұхбатимиздан олган хulosам ва режамга биноан "Зумрад ва Қиммат"ни айтиб бердим, фақат сал үзгарибири. Яны, Зум-рад ақлли ва зийраклиги, сўраганини онаси бажармаса қайтиб сўрамаслиги, "хўл бўлади" дейиши, ана шу фазилатлари боис сеҳргар кампир уни қимматбаҳо либос ва тақинчоқлар тўлдирилган сандик билан сийлагани. Қиммат эса унинг акси экани, сўраганини онаси қилмаса кечгача ийғлаб, ҳархаша қилавериши, бунинг эвазига сеҳргар кампир ажадархо солин-ган сандикни совфа қилгани, ваҳшӣ уни ютиб юборгани, ўша зааркунданда ҳозир Қимматга ўхшаган қизларни излаб юргани, Зумрадларга зарап етказмаслигини таъкидлаб, эртагимни якунладим.

– Овқатим кўлинг теккани учун бирим ширин бўлибди-ки, – қўзимни хиёб юмиб, бошимни чайқатиб дейман унга ов-катланаётби.

Хурсандлигини кўрсангиз. Сўнг фаромушроқ бўлиб сўрай-ди:

– Холажон, ростдан ҳам Қимматхўр илонлар борми?

– Албатта, қизим.

– Ман энди ойимдан туфлимни оберинг, деб бир мартаги-на сўрайман (кўрсатиги бармоқчани кўрсатади), йўқ, десалар, "хўл бўлади, ойикон", дейман.

– Баракалла, қизим! Яна бирор нимани хоҳласанг, бир мар-тагина сўра, ҳўмми?

– Ҳўп бўлади!

Иккимиз овқатланиш сўнгиди дастурхонга тўкилган ушоқ-ларни териб-териб едик-да, неъматларимизга шукр қилиб, ўзимизга фотиха тортдик. Биргалашиб идиш-товоқларни юв-дик. Сўнг митти ёрдамчиминг ойисига ҳам косачада таом олиб тушдик.

Аммо негадир эртаси, индин ва кейинги кунлар ҳам ўтдики, уларнинг овози чиқмади. Қўйиб кетишганга йўйдим.

Адашган эканман, кечагина ишдан қайтишда ёнбош кафе-ни ёнидан ўтэстасам бўйчасидан баланд супуриги билан йу-лакларни тозалётган қизалокқа қўзим тушди. Қарасам, ўша "Зумрад"им. Ишига берилаб кетганидан атрофга қарамас, ўзига ўзи сўзларди: "Бир бор экан, бир йўқ экан, Зумрад билан Қиммат бўлган экан. Зумрад ақлли, одобли, сўраганини ойиси бермаса, қайтиб сўрамаскан. Қўлини кўксига кўйиб, мана бун-дай эгилиб, (супургига таяниб букилди) "хўп бўлади, ойикон", деркан..."

Нурхон ЭЛМИРЗАЕВА

ТИЛБИЛИМ

Қўрамта

Баъзи шеваларда: "Қўрамтани кўзгаш" деган ибора бор – унитила бошлаган, совиган жанжал ёки баҳс-мунозорани қайтадан кўзгаш маъно-сида айтилади. Аммо "қўрамта"нинг ўзи нима?

"Ўзбек тилининг изоҳи луғати"да "қўрамта" сўзига шундай таъриф берилган: "қўрамта – (тарихий) камон ўқлари солиб, осиб юриладиган маҳсус халта". "Этимологический словарь тюркских языков" луғатида ҳам "қўрамта"га берилган изоҳ шундай. Фозил Йўлдош ўғли, Эргаш Жуманбулуп ўғли каби баҳшилар айтган достонларда ҳам "қўрамта" шундай таътифлариди. Бу изоҳи "қўрамта"га таҳаммуди этиш мумкин. Дарҳақиқат, қадимига туркйида "қўр" сўзи – "белг", "айлан", "ўтөвни айлантириб берилган изоҳи" – деб тушунига.

Шундай таътифларни ҳам шу ўзқандан. Аммо "ўк-ёй со-линидаган халта – курман ёки қўрамта" эмас, "курман", "курмас" халти – ўзларни таътифлариди. Бу изоҳи "қўрамта"га таҳаммуди этиш мумкин. Дарҳақиқат, қадимига туркйида "қўр" сўзи – "белг", "айлан", "ўтөвни айлантириб берилган изоҳи" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.

Девону луғотит-турк"да бу жихоз-нинг "қўрамта" – "бўлаларнинг кўзгаш" – деб тушунига.